

Cserti Csapó Tibor

A cigány népesség története

A következőkben vázlatosan áttekintjük a cigány népesség történetét. Elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy az őshazából az európai kontinens felé irányuló vándorlás során, majd Európa egyes térségeiben milyen társadalmi-gazdasági-politikai környezetbe csöppentek bele a cigány csoportok. Ezen eltérő társadalmi közegek milyen feltételeket nyújtottak a közösség fennmaradásához, az egyes korszakokban milyen kihívásokkal kellett szembenézni a cigány csoportoknak, s hogy reagáltak e körülményekre? A cigányság története azt a következtetést engedi levonni, hogy igen alkalmazkodó képes népekről beszélünk, akik mindig is a társadalmak peremén léteztek, de a velük szembeni kihívásokra nagyfokú adaptációs képességgel reagáltak, s ennek köszönhetik fennmaradásukat. Mindig jól felismerték az adott társadalmi-gazdasági rend kínálta lehetőségeket, s ezeket a réseket kihasználva biztosították életfeltételeiket.

A cigány népcsoport valószínűsíthető őshazájából, Észak-India területéről hosszú, évszázadokig tartó vándorlás után jutott el Európába, s Magyarországra. Az őshaza helyét mára összehasonlító nyelvészeti, antropológiai bizonyítékok támasztják alá.

Először mintegy 200 éve merült fel a romani nyelv indiai eredetének feltételezése. Számos hasonlóságot sikerült ugyanis kimutatni a romani és néhány indiai nyelv szókészlete között (ilyen megfelelések az alapvető szókincs egysége, a nyelvtani szerkezet hasonlósága, a hangmegfelelés szabályszerűsége), amelyek alapján feltételezhető a közös eredet a szanszkrit, a hindi és romani nyelv között. Ezek alapján a romani nyelv - a különböző cigány csoportok által a nagyvilágban legáltalánosabban, bár földrajzilag különböző variánsokban beszélt nyelv - az indoeurópai nyelvcsalád indoárja nagycsoportjának indoárja alcsaládjába sorolható be. Az indoeurópai nyelvet beszélők egy része - nomád árja néptörzsek - az európai sztyeppéken való több száz éves vándorlás után kb. a Krisztus előtti 2. évezredben letelepedett az Indiai szubkontinens északi részén. Ettől kezdve a nyelvfejlődésnek az ún. archaikus korszakában a szanszkrit nyelvből kialakult a klasszikus szanszkrit (amely mesterségesen fenntartott nyelvvé vált). A középső korszakban (ie. VI. század körül) megfigyelhető a szanszkrit egyszerűsödése, a különféle népi variánsok, dialektusok átveszik a szanszkrit helyét a köznapi életben, majd az isz. I. évezred végén új indoárja modern nyelvek váltják fel ezeket. A nyelvészek szerint a romani is innen vált ki, de máig nem ismert, hogy pontosan melyik nyelvből. A XX. században két iskola alakult ki: Egyikük a dardikus (kasmíri) csoportból véli levezetni a nyelvet, vagy északnyugati eredetre (szindhi, nyugat-pandzsábi) gyanakszik, míg a másik elmélet inkább az indoárja nyelvek középső csoportjához (pandzsábi, radzsasztáni, gudzsaráti, nyugati hindi) rokonítja a romanit. Ez utóbbi iskola szerint a hindivel közösek a legkorábbi fejleményeik, a romani hasonlósága a dardikus és északnyugati nyelvekkel akkorról származik, mikor a középső területekről északnyugatra vándoroltak (ie. 250 előtt). E területeken több évszázadot töltöttek a cigányok ősei, majd az ie. IX. századtól következett be szétszóródásuk. Ám tudnunk kell azt, hogy az azonos eredetű nyelv nem feltétlenül jelent azonos etnikai eredet is.

Ezért fontosak számunkra a fizikai antropológiai bizonyítékok is. Ezek között megemlíthetjük, hogy már az 1940-es évektől folyó kutatások igazolták, a cigány népcsoporton belüli vérminták az európai átlagnál sokkal gyakrabban tartalmazzák a "B" vércsoportot (ennek jelenléte az

indiai szubkontinens népességében kétszerese az európainak), s hasonló rokonságokat mutatott ki az Rh faktor analízise is.

(S. A. FRASER, 1996)

Az exodus - bár a tagolt nyelv miatt valószínűbb, hogy több hullámban zajlott a kirajzás - feltételezhetően a népvándorlás utolsó mozgásával indult el. A romani nyelvcsalád dialektusait három fő ágra lehet bontani, ezek az európai (rom), az örmény (lom) és az ázsiai (dom) ágak a szanszkrit dōmba szó fonetikai változása alapján különíthetők el. E szóváltozatok a csoportok saját férfitagjainak megjelölésére használatosak (a modern indiai dom szava), az eredeti szanszkrit szó jelentése zenével foglalkozó, alacsony kasztból származó ember (a modern indiai nyelvekben is hasonló jelentésűek a megfelelő szavak) jelezheti a cigányok őseinek státusát a Hinduszttáni-félsziget korabeli társadalmi szerkezetében.

A vándorlás első állomása Perzsia lehetett. Néhány fontos perzsa jövevényszó hiánya látszik igazolni, hogy először a dom ág hagyta el perzsiát Szíria felé. Az európai cigány dialektusok jövevényszavai hosszabb perzsi tartózkodást feltételeznek, de valószínű, hogy az első arab invázió (642-ben foglalták el Perzsiát) előtt tovább vándoroltak, mert azokban arab jövevényszavak alig akadnak. Tehát a VII. század közepe előtt tovább kellett vándorolniuk Örményországba. Hogy itt a cigányok hosszabb időt töltöttek, jópár jövevényszó bizonyítja.

Csak találgatások vannak arra vonatkozólag, miért vonultak tovább: az azonban tény, hogy Örményországot a XI. századra Bizánc bekebelezte, s ezután megindult a Bizánci Birodalom területére irányuló fokozatos átszivárgás. (S. A. FRASER, 1996)

Az első hiteles források szerint a XIII-XIV. században találkozunk velük a Bizánci Birodalom keretein belül. A XIV. században a terjeszkedő török hatalom, s az emiatt is meggyengülő Kelet-Római Birodalom társadalmi szerkezete lehetőséget adott a cigányság megletelepedésére, de mivel itt is a nincstelen rétegek közé tartoztak, földtulajdonnal, javakkal nem rendelkezvén nagy mobilitásuk miatt hamarosan továbbrajzottak Európa nyugatabbra fekvő területei irányába. (TOMKA M. 1983)

A korabeli szövegek *adszinkan*-ként emlegetik e népet (ez a görög atszinganosz grúz alakja). Az atshinganosz egy eretnek szekta volt IX-XIII. században - a név jelentése kivetett, kiközösített - boszorkányok, jövendőmondók gyülekezeteként élt a korabeli bizánci köztudatban. E kifejezésből származik számos európai nyelvben a népcsoportot jelölő szó (pl. német *Zigeuner*, svéd *zigenare*, francia *tsigane*, olasz *zingaro*, magyar *cigány*, cseh *cikán*, portugál *cigano* szavak). A másik elnevezésre - aiguptisz - minden bizonnyal Egyiptomnak a jóslással, okkultizmussal való titkos kapcsolatai szolgáltattak okot, ez a XV. századtól terjedt el Bizáncban (s innen eredhet a görög *güphtosz* név, a spanyol *gitano*, az angol *gypsy*). (S. A. FRASER, 1996)

A cigányok jól ki tudták használni a hiszékeny, babonás társadalmi közeget, a korabeli iratok, mint medvetáncolatokat, mutatványosokat, kígyóbűvölőket, jövendőmondókat azonosítják őket, s tiltják tőlük a lakosságot. Nem örvendtek nagy tekintélynek. (S. A. FRASER, 1996) A Kelet-Római Birodalom azonban olyan államforma volt, amelyben bármely félautonóm népcsoport számára lehetett hely, hiszen huzamos belviszályok, a keresztes hadjáratok, a meginduló török terjeszkedés elleni harc lehetetlenné tették az ország belső ellenőrzését. (TOMKA M. 1983)

1354 - török európai terjeszkedésének kezdete, leigazza Bulgáriát (1396), Görögországot, vazalussá teszi Szerbiát (1389), a Román fejedelemségeket (1391-ben kerül Havasalföld

adófizetői státusba). Valószínűleg a török előrenyomulás miatt lépnek a cigányok egyes csoportjai Thrákiából Makedónián át a görög szárazföldre (XIV. század), a mai Jugoszlávia, Románia területére, s aztán onnan északi, nyugati irányba tovább. A területi elkülönüléssel párhuzamosan aztán a nyelvi elkülönülés is megkezdődött. (S. A. FRASER, 1996)

Havasalföld, Moldva területén ezután a rabszolgaság és a jobbágyság köztes állapotába kerültek az uralkodói és kolostori földeken. Adományozzák őket, ami a munka-, pénz- és terményadók behajtási jogát jelenti. Ez az adóbehajtás feletti jog az adózók feletti rendelkezés jogává alakult idővel. A cigányok fontos gazdasági szerepre tettek szert így (a török előrenyomulás miatt ugyanis a fejedelemségek kereskedelmi közvetítő szerepe hanyatlott, bevételeik jelentős hányadától elestek, megnőtt a cigányok értéke a gazdaságban), értékes mesterségek tudói voltak (patkolókovács, lakatos, bádogos), de a nomád életmód miatt nem lehetett számítani rájuk, tehát helyhez kötötték a cigány népcsoportokat. Aki egy úrhoz sem tartozott, az az állam tulajdona volt, évi adót fizetett, de nem volt köteles egy helyben tartózkodni (használati tárgyakat készítő, medvetáncoltató, patkolókovácsok, üstfoltozók, bányászok, aranymosók). Az uraknál, kolostorokban szolgálókként, földművelőkként éltek, mesterségeket gyakoroltak, vagy háziszolgák (lovász, kocsis...) voltak. Szabadságukat e területeken csak 1856-ban állították vissza. (S. A. FRASER, 1996)

A XV. század eleje (1417-től) drámai fordulatot jelentett a cigányok életében. A török terjeszkedés Erdély, Dél-Magyarország felé löki egyes csoportjaikat, de nem ez a fő oka a nyugati kirajzásnak - a török békén hagyja a polgári lakosságot, ha adózik, a muszlim társadalom közömbös volt az etnikumok és bőrszínek iránt, vallási türelem is jellemezte azt. (S. A. FRASER, 1996)

Korábban is előfordultak kisebb csoportjaik a nyugati országokban - kis csoportokban ugyanis könnyebben elkerülhették a közigazgatás figyelmét -, de a XV. század elejétől megváltozik viselkedésük. Szervezett zárandokcsoportokban tódulnak be Közép- és Nyugat-Európába, alamizsnát kérnek, és kezdetben kapnak is. Tömeges megjelenésük megrázza a helyi lakosságot, a Balkánon túl a cigányok vándorlása új jelenség ekkor, emiatt sok említés történik róluk. Nem húzódnak meg, mint korábban, címeket viselő vezetőik a figyelem középpontjába kerülnek. A kor vallásos környezetében jó túlélést biztosítanak a zárandoklatoknak álcázott vándorlások (a társadalom pártolja, akceptálja a hitről letértek bűnbánó magatartását, ellátja őket adományokkal, az uralkodók ajánlólevelekkel segítik útjukat), s ők alkalmazkodnak a kínálózó lehetőséghez, bűnbánók és zárandokok köntösébe bújnak a cigányok, s a nyugati kereszténységben így barátságosabb fogadtatásban részesülnek. (FRASER, 1996) Menleveleik tanúsága szerint (amelyek közül az elsőt az egyház egységének helyreállításával foglalkozó, 1414-18 között üléselő Konstanztól szerzik meg nem bizonyított, hogy Zsigmond magyar királytól, német-római császártól, esetleg valamelyik kancelláriai hivatalnokától, vagy kerülő úton) őseik Kis-Egyiptomban letértek a keresztény hitről, bűnük megvallása után vezeklésül rótták ki rájuk, hogy ugyanannyi esztendőre, mint ameddig hitetlenségben éltek zárandoklatra induljanak, így nyerve bűnbocsánatot. E menlevél azután hamarosan számtalan másolatban kering a különböző cigány vándor csoportok kezén. (S. A. FRASER, 1996)

Az elkövetkező időszakban vándorló csoportjaikról, mozgásirányukról sok korabeli feljegyzés tanúskodik (1417: Észak-Németország, Holstein, Mecklenburg, Pomerániai említések, 1418-ban délre fordulnak: Frankfurt am Main, Elzász, Svájc, 1419: Franciaország, Savoy, Provence, 1420: Németalföld, Brüsszel, 1421: Bruges, 1422: Bázeli, Bologna...). Kiseb csoportokra oszolva, egy vezető irányítása alatt egymást követve vándoroltak, csoportjaikat együttműködés

és szoros kapcsolattartás jellemezte. Ezek inkább kalandozások, nem általános migrációról van szó.

Lassan csökkent azonban a korabeli társadalom irányukba tanúsított toleranciája. Eltérő antropológiai jegyeik, a bőrszín, hosszú haj, idegen öltözet egyre kevésbé nyerik el a lakosság bizalmát, gyakran kémeknek tartják őket, az előforduló lopások miatt megszületnek a tolvaj sztereotípiák. Ráadásul időközben lejárt az ajánlólevél érvénye is (amely egyébként is csak a Német-Római Birodalom területére szólt). A Nyugat-Európában változó cigánykép jele az is, hogy száműzetésük egyik korábbi magyarázata, nevezetesen, hogy őseik cserbenhagyták a szent családot az egyiptomi menekülés idején, mindinkább ürüggyé válik a velük szembeni türelmetlenségre, ellenséges indulatok megszületésére. A kibontakozó reformációval csökken a pápai menlevelek értéke, a zarándoklat mese hitele megcsappan. Luther is fellép a kéregetés, a Szent Ferenci szegénységi tanok ellen. A protestáns társadalom értékeinek - jámborság, szolgaság, robot - végső soron az uralkodó erkölcs tagadóivá válnak a cigányok. (S. A. FRASER, 1996)

A kormányok különféle ellenintézkedéseket fogantatosítottak e kortól kezdődően a cigánysággal szemben. A kirekesztés az az attitűd, amelyet majdnem minden ország egyhangúlag elfogadott, s ennek eszközei évszázadokon keresztül újra meg újra megjelentek a törvényekben. (J.-P. LIÉGEOIS, 1998).

1435-ben Spanyolországból ismerünk említéseket, annak nincs jele, hogy átkeltek volna a La Manche-on, az Északi-tengeren, vagy Kelet-Európa felé indultak volna. (S. A. FRASER, 1996)

Mindenütt jellemző azonban, hogy a városok megelégedik az adakozást, kiéleződnek a konfliktusok, s törvényekkel próbálják távol tartani a kóborló népcsoportokat. Megtelepedni nem tudnak ilyen körülmények között, s a kóborlás is elveszti terét. De hova mehetnek?

A Német-Római Birodalom területén vagy adományokkal látják el a városok határában felbukkanó csoportokat, hogy azzal mielőbbi távozásra bírják őket, be sem engedik a városba, vagy elkergetik őket. Később büntetőjogi szankciókat bocsátanak ki távol tartásukra - császári törvényhozó testület ediktumai (1497 - kémkedés vádja, 1498 - kitoloncolás, 1500 - bármit megengednek azokkal szemben, akik nem távoznak) - ezzel törvényen kívül helyezik cigányokat. Újabb menleveleket szereznek, ezért 1551-ben határozat próbálja becsukni a kiskapukat, ez minden a cigányok kezében levő dokumentumot érvénytelennek nyilvánít. Ám mivel kb. 300 kisebb-nagyobb államból, fejedelemségből, városállamból állt ezidőtájt Németország, a sokféle törvény, a kis fejedelemségek gyengesége és együttműködési képtelensége miatt hatástalanok maradtak a megszorítások. Az 1471-es tartományi gyűlés Svájcban is megtiltja elszállásolásukat, 1477-ben akasztás terhe mellett kiltitják a cigányokat a konföderáció területéről. Hasonlóan nehezednek megélhetési körülményeik a többi nyugati ország területén is.

A nyugat-európai országok nem nyújtottak tehát hosszabb távon menedéket a cigányság számára - itt a már megszilárdultabb társadalmi rend, a vándorló életmódjuktól, a tulajdonrendről alkotott más felfogásuktól való idegenkedés miatt a városok nem fogadták be őket. A falvakban újabb jobbágytömegekre nem volt szükség. A kor gazdasági, társadalmi, vallási bizonytalansága miatt egyébként is eluralkodott az ismeretlentől való félelem, s gyakran a terjeszkedő Török Birodalom kémeinek, a török veszély baljós hírnökeinek tartották őket. (TOMKA M. 1983) A fennmaradás egyetlen módja az alkalmazkodás, kibúvók keresése volt.

Védelemre az erdőkben, pusztaságokban lelhetek. Kisebb csoportokra oszlottak a figyelem elkerülése végett. Megpróbálták kihasználni az igazságszolgáltatás területi eltéréseit, a hatóságok következetlen ügyintézéseit. Sokan határövezetekben telepedtek le, a távoli igazgatás lanyhább figyelme miatt. (Sokfelé ma is ilyen határterületeken tömörülnek nagyobb számban - pl. Skócia és Anglia, Franciaország és Spanyolország, egyes korabeli német államok között, Lotaringia és az egykori Német-Római Birodalom, vagy Németalföld keleti határvonalán.)

Ezzel szemben Kelet-Európa országaiban a kevésbé kiforrott társadalmi rend keretei között nagyobb lehetőséget találtak a letelepedésre, a megmaradásra. A keleti irányból bevándorló és az Európa nyugati feléről visszafelé mozgó cigány közösségek térségünkben leltek végső otthonra. (MEZEY B. 1998) A fejletlenebb céhrendszer, a kézműves-hiány, a terjeszkedő török birodalom miatt kialakuló háborús állapotok miatt szükségessé vált erődítésépítési munkálatok megélhetést is nyújtottak számukra, bár jellemzően az alantasabb munkák terén (a céhekből származó mesterségek - lókereskedés, vályogvetés, teknőkészítés, rézművesség, szegkovácsolás, zenélés...-biztosították az életfeltételeket). A térségre jellemző nagyfokú népességmozgás, a megszokott nyelvi, etnikai sokféleség nagyobb lehetőséget adott a beilleszkedésre (TOMKA M. 1983)

A XV-XVIII. században fontos mesterségeik - patkolókovács, fegyverkovács, szegkovács, puskapor-készítő, golyóöntő, tűzmester, kolomp és csengőkészítés - révén a társadalom megbecsült és elfogadott tagjaiként éltek. (BOGNÁR M.-GORDOS GY. 1995)

Ellentétben Nyugat-Európával, ahol a cigányság vagy megőrizte tradicionális alapokon nyugvó különállását, vagy olyan sikeresen asszimilálódott, hogy nyoma sem maradt cigány eredetének, a korabeli Magyarország és valószínűleg egész Közép-Európa cigányságának döntő többsége valamilyen közbülső társadalmi helyet foglalt el. (HAVAS G. 1999)

"Magyarországon a feudalisztikus, de a kapitalizálódó munkamegosztásnak is számos olyan pólusa volt, melyet a társadalom alapvető szerkezeti elemei nem, vagy nem kellő mértékben voltak képesek betölteni." (RUPP K. 1976) A cigányok a "kitöltetlen pórusokba" behatolva megtalálták a maguk helyét a társadalmi munkamegosztásban. A XVIII. század során, a török kiűzése után a politikai, gazdasági, társadalmi élet stabilizálódása, ugyanakkor a Balkán továbbra is zavaros viszonyai újabb népcsoportokat (románokat, szerbeket, s nem kis számban cigányokat is) löktek Magyarország területére. Míg Magyarországra folyamatosan áramlottak be cigányok, ugyanakkor a Habsburgok cigányügyi politikája lezárta az örökös tartományok határait vándorló csoportjaik előtt. (MEZEY B. 1986) Ezek az újonnan érkezett cigány csoportok azonban már nehezebben találták meg helyüket a kor viszonyai között. Megtelepedni nem tudtak, megélhetési körülményeik nem voltak biztosítva, ezért erősen megnőtt a vándorcigányok száma. A magyarországinál fejletlenebb gazdasági körülmények közül érkezve a társadalmi hierarchia legalján, a társadalmon kívül kaptak csak helyet. Növekvő létszámuk súlyosbodó társadalmi problémákat vetett fel. A kibontakozó abszolutisztikus államhatalom és a centralista irányítási politika minden állampolgár ellenőrzésére ki akarta terjeszteni figyelmét, így természetes igényként merült fel a cigányság összeírása, a társadalmi keretekbe való integrálásuk, letelepítésük. A beáramló cigányok azonban nem maradtak a Bánátban kapott földön, továbbvándoroltak az ország belseje felé, ezért nőtt a vándor cigányok száma. (TOMKA M. 1983)

Egyre jellemzőbbé válik a XVIII. század végére az európai hatalmak egységes fellépése, a csavargókkal, koldusokkal szembeni kíméletlenség. A hajléktalan, munkanélküli elemek létezésük is szabálytalan, a renddel össze nem egyeztethető jelenség, amelyet az abszolutisztikus

központosított államszervezet nem tűrhetett el. A cél: „tűzzel-vassal” jó útra téríteni e népcsoportokat. Sorra születtek a rendeletek, törvények, melyekben a kiutasítás, vagyoneklobzás, börtön, gályarabság keveredett a letelepítés és rendes életre szoktatás céljaival. Az egyházak negatív hozzáállása (kiközösítés, szentségek megtagadása), a nép részéről tapasztalható csendes ellenállás, a hivatalnokok megvesztegethetősége, a hatóságok szervezetlensége miatt azonban e rendeletek végrehajtása nem volt maradéktalan.

VI. Károly cigánypolitikáját, majd kezdetben Mária Teréziáét is a kíméletlen üldözés jellemezte. A császárnő 1749-ben rendelettel utasítja ki a cigány, csavargó és idegen koldusokat (nem vonatkozott ez a letelepült cigányokra - a muzsikusokat nagy becsben tartották). 1758 és 1773 között aztán a cél egyre inkább a letelepítés és asszimilálás lett - nem emberbarátságból, hanem gyakorlati megfontolásból (Magyarország török hódoltság alatti elnéptelenedése okán, illetve azért, hogy állam fennhatóságát e csoportokra is ki lehessen terjeszteni). A roma és nem roma népesség közötti feszültségek, illetve a cigány közösségek és az állam közötti problémák fő okaként a politikusok és a jogalkotók a roma életmódot nevezték meg, s ezt is vették célba a karhatalom és jog minden lehetséges eszközével. (MEZEY B. 1998) 1758-ban kötelezik őket a letelepedésre és adó, robot fizetésére, lovat, kocsit nem birtokolhatnak, csak engedéllyel hagyhatják el a falut. Ám letelepítésük a falvakban a helyi lakosság ellenállásába ütközik, a kincstár nem téríti lakásépítésük költségeit, a helyi közösség nem tud építőanyaggal segíteni.

Egy 1761-es rendelet szerint újmagyaroknak, vagy újtelepesnek kell nevezni őket. A 16 évesnél idősebb fiúkat katonai szolgálatba rendelték, a 12-16 év közöttieket mesterség tanulására kötelezték. E rendelet is ellenállásba ütközött, hiszen a tiszteknek nem kellett cigány katona, a mestereknek cigány tanonc. (S. A. FRASER, 1996)

A letelepítési kísérletek közé tartozik az az 1767-es törvény, mely tiltja a vándor életmódot, s ennek érdekében előírja az országon belüli, vármegyék közötti útlevel-kötelezettséget. (TOMKA M. 1983) Megvonja a vajdák különleges joghatóságát, a cigányokat az országos igazságszolgáltatás rendszerének veti alá, tiltja, hogy beszéddel, ruházattal, foglalkozásukkal elkülönüljenek, a falura kirója összeírásuk terhét. (S. A. FRASER, 1996)

1773-ban törvénnyel kötelezik a megyéket, hogy a területükön élő cigányoknak házat kell adni, előírják a gyerekek kötelező iskoláztatását. Már ezen törvénykezések hiányosságai között előtűnik, ami a későbbi korok intézkedéseire is sok esetben jellemző, hogy igazából csak az elmélet szintjén mozognak, nem veszik figyelembe a cigányság adottságait, igényeit, hiányzik végrehajtásuknak valódi háttere. Ekkor például arról nem szólt a törvény, honnan lehet biztosítani a letelepítéshez szükséges házakat, illetve mivel a magyarok részére sem létezett általános oktatás, hogyan lehet beiskolázni a cigánygyerekeket. A drasztikusabb intézkedések közé tartozik a cigány gyerekek négy éves kortól való elvétele szüleiktől, s nevelőszülőkhöz történő kiadásuk, amellyel az átnevelést, a társadalomba való beilleszkedést próbálták elősegíteni. A végrehajtást „csupán” a cigányok ellenállása és a vállalkozó nevelőszülők hiánya nehezítette. (TOMKA M. 1983)

Végül az etnikai önazonosság-tudattal akarván végleg leszámolni megjelenik a törvényekben az egymás közti házasodás tiltása, ám a cigányok nem egyházi szertartással, hanem ősi ceremóniákkal keltek egybe, s a nem cigányok sem akartak házasodni velük. Az 5 éves gyereket elvették családjuktól és nevelőszülőkhöz adták, ám azok visszaszöktek. (S. A. FRASER, 1996)

II. József folytatta anyja erőszakos asszimilációs politikát. 1783-as törvénye betiltja a cigány nyelv használatát, a gyerekek nyilvános helyen való ruhátlan megjelenését, a lókereskedést. Elérendő célként tűzte ki, hogy a cigányok bekapcsolódjanak a mezőgazdasági termelésbe,

ezzel megoldva foglalkoztatási gondjaikat, s hogy rendszeresen templomba járjanak. A törvény ezúttal sem szólt a végrehajtás mikéntjéről, így sok esetben egyszerűbbnek tűnt a hatóságok számára a problémát a cigányok más községek területére való elűzésével orvosolni (TOMKA M. 1983) 1783-tól tilos volt a névváltoztatás, a házakat számmal kellett ellátni, havonta jelentést kellett küldeni a cigányok magaviseletéről, megtiltották nekik a vásárok látogatását, a kovácmesterséget csak ott engedélyezték számukra, ahol a helyi hatóságok ahhoz hozzájárultak, korlátozták a zenészek számát, betiltották a koldulást, csak akkor telepedhettek meg, ha bizonyították, hogy valaki a szolgálatába veszi őket.

E rendeletek megvalósítása alól ahol tudott, kibújt a cigányság, ám ez is javíthatatlanságuk újabb bizonyítékául szolgált csak. (S. A. FRASER, 1996)

Természetes, hogy ilyen körülmények között a cigányság csak a törvények kijátszásával maradhatott fenn, s ez a közösségi kötelek még szorosabbá válásához, a belső törvényeik megerősödéséhez vezetett. (TOMKA M. 1983) A cigányok a megélhetés kényszerétől hajtva továbbra is gyakran változtatják lakóhelyüket, nagyon lassan állandósul csak egy-egy település környékének cigány lakossága. Így tartós, a helyi faluközösség mindennapjaiba mélyebben beágyazódott kapcsolatok kialakulásának kicsi volt az esélye. (HAVAS G. 1997)

A viszonylag sűrű helyváltoztatást részben indokolhatta a csoport által űzött hagyományos foglalkozás jellege, de lényegesen nagyobb szerepet játszott a csaknem teljes társadalmon kívüliség. A földrajzi térben lejátszódó helykereső mozgások már nem értelmezhetők a hagyományos vándorló életformába szervesen illeszkedő jelenségként. Sokkal inkább egy olyan elnyúló átmeneti szakasról van szó, amelyben a cigányok a hagyományos életforma alapjainak megrendülése miatt, a nem cigány környezet ellentmondásos magatartása (letelepedésre ösztönző nyomás és zaklatás) miatt, valamint az életformaváltáshoz szükséges kapacitások csaknem teljes hiánya miatt egy köztes állapotban konzerválódtak hosszú évtizedekre. (HAVAS G. 1997) Ki voltak szorítva a társadalomból, de be voltak szorítva a legkülönbébb kényszerhelyzetekbe. A határok, puszták és erdők ahhoz túlságosan közel voltak a nem cigány társadalomhoz, hogy a nomád életet zavartalanul élni lehessen, de ahhoz túlságosan messze, hogy a cigányok az érintett települések életéhez szorosan hozzátartozó, megszokott, ismerős társadalmi csoporttá válhassanak.

A XVIII. század vége felé újabb kihívás elé állítják a cigány népeiséget - különösen Nyugat-Európa országaiban - a kibontakozó társadalmi-gazdasági változások: az iparosodás, a gépesített termelési folyamatok, a tömegtermelés, a fejlett ipari társadalmak kialakulása, az urbanizáció, s a falusi életmód átalakulása, a parasztok és kézművesek társadalmá helyett a gépkezelők és könyvelők társadalmának megjelenése. E változások térségünkben még váratnak magukra.

A helyi hatóságok politikáját meghatározó fő elem továbbra is a számkivetéses elutasítás maradt, de országos szinten a retorika megváltozott és a korábbiakkal ellentétben cigányokkal kapcsolatos kivételes intézkedésekre ritkán került sor. A cigányok nomád élete egyfajta nyugtalanságot okozott, a vándor populáció növekedése az állam rendjének veszélyeztetését jelentette, a fegyelmező intézkedések elsődleges célja az emberek letelepítése, a nomadizmus legyőzése lett. (J.-P. LIÉGEOIS, 1998)

Az irodalom, a zene területén megjelenő, romantika felé hajló ízlés miatt megnőtt az érdeklődés a „primitív” népek kultúrája, az egzotikus, a titokzatos jelenségek iránt, a természetes, vad állapot dicsőítése, az emberi méltóság újra felfedezése divatosá tette a cigány romantikát is

(Jókai, Liszt, Lenau ...), a műalkotások azonban nem a valóságos képet ábrázolták. (TOMKA M. 1983) Ekkor indultak el az első nyelvészeti vizsgálatok is.

A zenei tehetség elismerése által a cigányzene főleg Magyarországon (összefonódva a magyarság nemzeti megújodási mozgalmával), Oroszországban (a romantikus szabadságeszmény megtestesítőjeként) és Spanyolországban (flamenco) vált a nemzet identitástudatának részévé. Ekkorra tehető Magyarországon is, hogy a romungrók a vándorlással felhagyva, kezdik elfelejteni anyanyelvüket, a cigányzenészek, cigányprímások révén előkelő tagjaik belesimulnak a társadalom életébe.

A XIX. század során a kapitalista fejlődés megindulása, a gyáripár terjedése térségünkben is tovább szűkítette életlehetőségeik kereteit, a modern gyáripár jelentős piacvesztést eredményezett. A cigányság XIX. században rögződött foglalkozásrendje a kisipari áruk piacának szűkülésével már a századfordulón kezdett felborulni és ezzel a cigányság elveszítve több generáción át gyakorolt minimális társadalmi presztízst biztosító alapjait a XX. sz. első felében a teljes létbizonytalanságba süllyedt. A Monarchia szétesésével aztán az elsorvadó külpiacok, a vándoripár és az ipari szolgáltatások belső piacának összezsugorodása, a gazdasági világválság és az azt kísérő tömeges munkanélküliség kihatott a cigány népcsoport életére is. (POMOGYI L. 1997)

Miközben a régebben bevándorolt csoportok - bár sok kitérővel és zökkenővel tarkított folyamat keretében, de - fokozatosan integrálódtak, újabb és újabb csoportok érkeztek országba, és felbukkanásuk ugyanolyan problémákat vetett fel, mint a régebben itt élő csoportoké voltak korábban. (HAVAS G. 1999) 1837-ban Alexander Ghica havasalföldi vajda 4000 cigány családot szabadított fel, Moldvában 1842-ben szabadították fel a cigányságot, 1855-ben megtiltották az emberkereskedelmet, majd 1856-ban Havasalföldön is megtették ezt, s 1864-ben nyerték el teljes jogi szabadságukat, állampolgári jogaikat. (S. A. FRASER, 1996) Erdélyben 1848-ban megtörtént a jobbágyfelszabadítás, amely révén a cigányok elnyerték a szabad költözködés jogát. E történelmi események azt eredményezték, hogy újabb nagyszámú csapataik jelentek meg az országban (ezek a Magyarországon beás cigányként emlegetett, a hosszú román nyelvi közegben való tartózkodás miatt eredeti nyelvüket elvesztett, s az archaikus román nyelv egy változatát beszélő cigányok), tovább növelve ezzel a helyzet súlyosságát. (TOMKA M. 1983)

A felerősödő migráció Nyugat-Európa felé is irányult, majd onnan sokan tovább utaztak Amerikába, ám a nyugati országok hamarosan a letelepedés feltételeinek szigorításával reagáltak az új helyzetre.

Nem voltak szokva semmiféle letelepedett életmódhoz. (BOGNÁR M.-GORDOS GY. 1995) József Károly Lajos Osztrák főherceg érdeklődése, vizsgálatai József főherceg letelepítésükre irányuló kísérletei (kisjenői, alsúti birtokain) sem jártak átütő sikerrel és egyre erőteljesebb lett a közvéleményben társadalmi helyzetükre vonatkozóan a felelősség rájuk hárítása, s emiatt az üldöztetés, a diszkrimináció, melyben már a náci ideológia gyökerei lelhetők fel. (TOMKA M. 1983)

A kiegyezés után lényeges változás történt a cigányság hivatalos megítélésében: élesen kettéválasztották a megtelepedett, asszimilálódott cigány lakosságot és a vándorlókat. A legdurvább beavatkozás a vándorló hagyományokkal rendelkező kompániák egy részének szétrombolása volt. Ennek következtében ezek a csoportok elvesztették egykori létkereteiket, elfogadott normarendszerüket, a vajda fennhatóságát, s ezzel együtt minimális intézményes kapcsolatukat a környező társadalommal. (TAKÁCS É. 2000)

Az 1893-as részletes népszámlálás adatai szerint az akkori országterületen 274 940 cigány élt - közülük közel 90% teljesen letelepedett, 20 406 időszakosan vándorló, 8 938 teljesen nomád életvitelt folytatott. Ám a letelepedés nem jelentett egyúttal a társadalomba való beilleszkedést is, nagy részük külön telepeken lakott. A tanköteles korúak 70%-a nem vett részt az oktatásban, a cigányság 90%-a írástudatlan (a nomád életmódot folytatóknál 98%) volt. (POMOGYI L. 1995)

A nyugat-európai kormányok egyre szigorúbban kezelték a cigány-kérdést - jellemző az egyre leplezetlenebb diszkrimináció, a társadalmi-gazdasági problémák okainak rájuk hárítása. Sorra jelennek meg az országokba lépést tiltó rendelkezések. Poroszországban, hogy letelepedésüket szorgalmazzák, a vándorfoglalkozások üzését engedélyhez kötik, s így bürokratikus feltételekkel (állandó lakóhely igazolása, büntetlen előélet, gyerekek oktatásának biztosítása) próbálják a vándor iparosokat ellehetetleníteni. Nyilvántartásukra bevezetik a "cigánykönyvet", az állandó alkalmazásban nem állókat dologházba, kényszermunkára ítélik, a gyerekeket nevelőintézetbe kényszerítik.

A XIX. század kibontakozó ideológiai irányzata (a biológiai determinizmus) is alátámasztotta a negatív cigányképet. (E szerint a faj a történelmi fejlettség meghatározó tényezője, vannak alacsonyabb és magasabb rendű fajok, a fajkeveredés káros jelenség, a bünözés atavisztikus eredetű ...). A szociáldarwinizmus szemlélete szerint az etnikai tényező az egyetlen és kizárólagos befolyásolója az élet minden területén lezajló folyamatoknak, ezért a modern állam feladata nem a gyengék védelme, hanem az etnikum szempontjából legértékesebb elemek erősítése. Az egyén társadalmi értékének mércéje biológiai adottsága és társadalmi hasznossága. Ezen elméletek aztán már a náci módszerek előképei.

1933-ban Németországban a Nemzetiszocialista Párt hatalomra kerülése után, mivel az idegen fajok (cigány, zsidó) vérkeveredése veszélyes, megtiltják a vegyes házasságokat.

Az eddigi "gyenge bánásmód" után a cigány-kérdés bűnügyi probléma helyett faji problémaként jelenik meg. Megtörtént a faji alapú megkülönböztetés alapjainak kidolgozása - a Birodalmi Egészségügyi Minisztérium keretén belül létrehozták a Faji Tisztaság és Népeségbiológiai Kutatási Egységet, amely kidolgozta jelölési rendszerét: Z, ZM+, ZM, ZM-, NZ (Z = Zigeuner, ZM +, vagy - = Zigeuner-mischung (keverék cigány) a cigány vér dominanciája alapján, NZ = Nicht-Zigeuner). Következett ezután az aszociális elemek sterilizálása, deportálása, koncentrációs táborokba, vagy kényszermunkára történő elhurcolása. (S. A. FRASER, 1996) A cigányság diszkriminációjának kiteljesedése a Horthy korszakban következett be Magyarországon is, bár előzményei már évtizedekkel korábban kimutathatók a hazai közéletben és jogalkotásban. ¹ Az 1930-as évektől nálunk is, mint a hitleri Németországban faji problémaként kezelték a cigány kérdést, s a végleges megoldást a fizikai megsemmisítésben látták. A II. világháború utolsó időszakában Magyarországról is nagy számban deportálták őket koncentrációs táborokba és semmisítették meg őket, az így elpusztult cigányok száma különböző kutatók szerint 50-100 000 főt tesz ki hazánkban, az európai veszteség mintegy fél millióra tehető. (1944 júliusától 1945 márciusáig tartó deportálások főleg Budapestről és a főváros környékéről, Székesfehérvárról).

A II. világháború után ismét óriási változás következett be a magyarországi cigány népesség életében. A kibontakozó extenzív iparosítási program sokukat a gyárakba terelte, munkát biztosítva számukra, de igazából ez is csak részleges megoldás maradt, nem adott lehetőséget a felemelkedésre, a polgárosodásra. A nehéz, veszélyes, alacsonyan fizető munkaköröket töltötték be, tovább erősödött a szegregáció. Ugyanakkor a hivatalos politika részéről

---

¹ 1917-ben Cholnokosy Cholnoky Jenő cikkével indult, és Teleki Pál 1920-as törvényével folytatódott. Ide sorolhatók az 1920-41 közötti fajüldöző törvények.

kedvezményező elbánásban részesültek, ami egy sajátos kettős tényezőrendszert hozott létre, s éppen a vélt kedvezményezettség miatt etnikai konfrontációkhoz, a többi népcsoport féltékenysége következtében további kirekesztődéshez, elkülönüléshez vezetett. (KOZÁK I. 1983) A saját értékek ráerőltetése e népcsoportra, a társadalom lehajoló gesztusa miatt a két kultúra között nem volt közlekedés. A közgondolkodás az irányba alakult, hogy a társadalom megad minden lehetőséget, csak a cigányság nem tud élni vele, s ez a ma ismert sztereotípiák rögzüléséhez vezetett. Munkába állításuk a cigány mesterségek továbbsovdását eredményezte, s a gyakran csak a lakóhelytől távol, ingázással elérhető, rosszul fizetett munka nem volt képes a nyomort felszámolni, a családok létalapját biztosítani. Foglalkoztatásukat nehezítette a szakképzetlenségük, a szakképzetlen, fizikai munkaerőt igénylő ágazatokban pedig rossz egészségi állapotuk miatti alkalmatlanságuk, továbbá a munkamorál, illetve a rossz tapasztalatok miatt a vállalatok elzárkózása alkalmazásuk elől.

A cigányokkal kapcsolatos pártpolitikát az ingadozás jellemezte. Bár hivatalos megkülönböztetésük megszűnt, papíron legalábbis a társadalom azonos jogú tagjaivá váltak, a II. világháború utáni földosztásból kimaradtak. Az agrárnépeség sem fogadta be soha igazán a cigányokat, mindez bizonytalan létalapot jelentett a szocialista időszak kezdő éveiben, pedig nagy részük falvakban élt, mezőgazdasági munkásként tevékenykedett.

POGÁNY GYÖRGY és BÁN GÉZA 1957-es munkájukban a cigányság nemzetiségi státusát taglalva arra a következtetésre jutnak, hogy a magyarországi cigányság nem nemzetiség, mert nem alkot semmiféle egységet.

Az 1945 után deklarált jogegyenlőség valójában burkolt egyenlőtlenséget takart. Az új politikai berendezkedés 1961-ig folyamatosan érvényesülő sematikus felfogása szerint a munkásosztály és a parasztság, az addig elnyomott szegény rétegek diadala nyomán nincs értelme cigányproblémáról beszélni, hiszen a romák is együtt haladhattak a politikai hatalom birtokosaival, a dolgozó osztályokkal a felemelkedés útján. (MEZEY B. 1998) A szocialista társadalom nem nemzetiségi, hanem osztályalapon szerveződik – szövegezte a politikai felfogás -, s ez vezetett a nem csak a cigányságot, hanem valamennyi magyarországi nemzetiségi és etnikai csoportot is érintő ún. automatizmus elve kialakulásához, amely szerint a szocialista társadalom keretein belül a nemzetiségi problémák önmaguktól is megoldódnak a társadalmi beilleszkedés révén. (TILKOVSKY L. 1998)

1958-ban létrehozták a Cigány Kulturális Szövetséget, amelyet arra hivatkozva, hogy nem alkotnak nemzeti kisebbséget 1960-ban meg is szüntettek. Az 1960-as évektől a pártállam cigánypolitikáját a patriarchális jellegű, “erőszakosan boldogító” megközelítés jellemezte, amely sok esetben eredménytelen maradt, sőt bizonyos ellentéteket érlelt a társadalom és a romák között. (MEZEY B. 1998) A pártállam folyamatosan tett kísérleteket a cigányság felkarolására. Így az MSZMP KB Politikai bizottságának 1961 június 30-i “A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” című határozata (HUSZÓCZY M. 1983.) leszögezi, hogy a cigányság nem alkot külön nemzetiséget, nem szabad őket elkülönítve kezelni és a társadalomba való mielőbbi beillesztésük érdekében meg kell oldani állandó, nem elkülönült letelepítésüket, állandó munkahellyel való ellátásukat, egészségügyi körülményeiket és kulturális színvonalukat javítani kell. Intenzív felvilágosító munkát tart kívánatosnak mind a cigányság, mind a lakosság más rétegei között is az előítéletes gondolkodás leküzdése érdekében. Az 1961-es MSZMP határozat után megindult a cigánytelepek felszámolása, a kampány célja az asszimiláció elősegítése, a munka és oktatás rendszerébe való beillesztés, az állandó letelepítés, a munkahelyi, egészségügyi körülmények javítása volt.

A kormány határozatai nyomán az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az OTP kedvezményes lakásépítési akciót indított, ehhez azonban hiányoztak a cigányság részéről előírt feltételek (egy év folyamatos munkahely, 10 % előtakarékosság, nem volt meg a fedezet a hitelkeret és a lakás tényleges bekerülési költsége közötti különbözetre), s az akció sikere nem volt átütő. A rossz anyagi helyzet miatt nem volt garancia a hitel visszafizetésére, a hitel koránt sem fedezte az építkezés költségeit, gyakran történtek visszaélések a lakásokat építő vállalkozók részéről, silány minőségű lakások készültek, sok esetben fürdőszoba nélkül. A beköltözött lakosok életvitele sem változott meg gyökeresen, a vizet, villanyszámlát nem tudván fizetni, kikapcsolták e szolgáltatásokat a lakásokból, így tulajdonképpen a putri jellegű életvitelnek a telepekről a falvakba való áthelyezése történt meg, s ez a lakosság többi részével újabb konfliktusokhoz vezetett. Jellemző volt, hogy egy generáció a putriban maradt, s csak a fiatalabb nemzedék költözött az új lakásba, illetve gyakori eset volt, hogy az új lakást egyszerűen eladták, s visszaköltöztek a telepre. (TAUBER I. 1986.) Telepnek egyébként is a négynél több "lakásból" álló lakott helyet vették, így a szétszórtan élő családok eleve nem juthattak hozzá a támogatáshoz. A fent említett problémák miatt a cigányság jobb lakáskörülményekhez juttatása nem hozta meg a kívánt eredményeket, 1965. és 1975. között 12 673 lakásnak megfelelő hitelkeretet használtak fel (HUSZÓCZY M. 1983) (a keret kb. 60%-át), ami tulajdonképpen csak a természetes szaporodás igényeit elégítette ki. Mindemellert a telepi lakosok száma az 1964-es állapotról, amikor is 222 000 fő élt telepen, 1981-ig 50-55 000 főre csökkent. (KOZÁK I. 1986.)

Mivel a nyelv a különállást konzerválja, nem támogatták a cigány kultúra, a cigány nyelvek ápolásának ügyét.

Az 1961-es PB határozat hosszú évtizedekre leírta a pártállam cigánypolitikáját, miszerint a cigány életmód a feudalizmus maradványa, a cigánykérdés gazdasági kategóriaként értelmezendő, problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, s a társadalmi rend megváltozásával a kérdés megoldódik.

Két fő feladatot fogalmaztak meg még a hatvanas években: a tankötelesek maradéktalan felderítését és a beiskolázás teljessé tételét, valamint a rendszeres iskolába járás biztosításával az iskolai oktatásban való előrelépést. (BOGNÁR M.-GORDOS GY. 1995)

Egyes iskolákban cigány osztályok indultak, bár a tanácsok ehhez gyakran nem biztosították az anyagi fedezetet. A cigány gyerekek beiskolázását nehezítő tényezők voltak még a szülők ellenkezése, a telepek nagy távolsága az iskolától, s ugyanakkor a telepi utak rossz minősége, a gyerekek gyenge egészségi állapota, hiányos szókincse és beszédkézsége, a hivatalos szervek részéről tapasztalható engedékenység, a tanulmányok alól történő indokolatlan felmentés (melynek következtében a cigánygyerekek megrekedtek az alsó tagozat osztályaiban), illetve a kisegítő iskolákba, osztályokba való utalás, ami nem ritkán nemzetiségi alapon szelektált.

Mindezekkel együtt megfigyelhető a cigányok életkörülményeinek javulása, ami demográfiai forradalomhoz vezetett közöttük (100év alatt lélekszámuk megkétszereződött, nőtt a születési arány, csökkent a csecsemőhalálozások száma).

Az 1960-as évek elején a cigánykérdés kizárólag szociális problémaként vetődött fel, pedig a többségi társadalom erősen stigmatizáló megkülönböztetése már akkor is indokoltá tette volna a szociális és etnikai szempontok együttes alkalmazását. (CSENGEY D. 1982)

A közép-kelet-európai térségben 1989-től bekövetkezett politikai-gazdasági változások, a totalitárius, s egyúttal "állampolgárai felett bábáskodó" pártállami rendszerek összeomlása újabb határvonalat jelent a magyarországi cigányság hányattatott történetében.

A cigány lakosság helyzete a rendszerváltozás után sem változott pozitív irányban. A gazdasági válság nagy mértékben érintette ezt a népcsoportot, hiszen a gazdaságtalan üzemek felszámolása, a termelőszövetkezetek megszűnése, a munkaerő-leépítések során szakképzetlenségüknek, alacsony iskolázottságuknak, s nem utolsósorban a máig élő előítéleteknek köszönhetően elsőként kerültek a munkanélküliek közé. Nagy tömegek ma is a társadalom periferiáin, rendkívül rossz szociális körülmények között élnek és a jelenlegi gazdasági, szociális folyamatok mellett önerőből nem sok esélyük van a társadalmi csoportoknak a felemelkedésre.

Ráadásul a szólásszabadsággal, az előítéletek könnyebb kimondhatóságával újra felszínre kerültek az évtizedekig mesterségesen elfojtott indulatok. Az erősödő nacionalizmus, az általános elszegényedés, a munkanélküliség automatikusan a bűnbakkereséshez vezet.

A kutatások szerint a magyarországi többségi népesség a hazai kisebbségek közül a romákat tekinti legkevésbé a nemzet részének. A közvélemény csak önálló etnikumként fogadja el a cigányságot, még asszimiláns csoportként sem. (LÁZÁR G. 1996)

A rendszerváltozással megkezdődött a romák azonosságtudatának ébredési folyamata is. Kezdetét vette a roma önszerveződés megindulása. Elméletileg lehetőség van a cigány kulturális autonómia megteremtésére, de gyakorlati kivitelezésére ma még kevés esély mutatkozik, ugyanis a kulturális intézményhálózatok felállításához, működtetéséhez szükséges garanciák, pénzeszközök nincsenek biztosítva. (VAJDA I. 1997)

A Kormány 1047/1999. (V.5.) határozatában egységes szerkezetben foglalta össze a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéseket, egyidejűleg hatályon kívül helyezte az 1093/1997. (VII.29.) kormányhatározatot.

A romák rendkívül rossz helyzete, s annak nyomán kialakuló konfliktusok nap-mint nap felszínre bukkannak a médiában. A kialakult komplex problémakör orvoslása hatalmas társadalmi erőfeszítést igényel és mindenképpen egy hosszú, eredményét lassan megmutató folyamat lehet. Sok kormányzintű, civil, illetve önszerveződő kezdeményezés indult az elmúlt években, ám az eltelt évszázadok kezdeményezéseiből le kell szűrnünk a tanulságot, egyetlen nép sem tehet magáévá saját etnikai lényegét és emberségét lebecsülő, vagy kívülről ráerőltetett értékeket, normákat. Hasonló törekvésekre a cigányság is, mint azt történetük végigtekintése során láthattuk, úgy reagált, hogy sok esetben csak a törvények, rendeletek kijátszásával maradhatott fenn. Egy ilyen szituáció természetszerűleg vezet a közösségi kötelékek szorosabbra fűződéséhez, a belső törvények érvényének megerősödéséhez.

3. 1. A niche-modell

Az indokolja a cigány népesség történetének a fenti részletességgel való áttekintését, mert elsősorban az világlik ki belőle, hogy a cigányság egyes korokban betöltött szerepe, helyzete nem más, mint a történelmileg változó körülmények között a cigány csoportok helykeresése a társadalom, a gazdaság keretei között, az azokhoz való alkalmazkodás, a helyzeti előnyök megkeresése és a lehetőségek szerinti kihasználása. Keresik a pillanatnyi környezetnek azokat az üres helyeit (s itt a környezet szót elsősorban nem annak a földrajzi környezet értelmében, sokkal inkább a társadalmi-gazdasági környezet komplex rendszerében használjuk TÓTH JÓZSEF (1981) nyomán), azokat a réseit, amelyet a korabeli társadalom még üresen hagyott, nem töltött ki, s megpróbálják elfoglalni azt.

Természetesen nem csak a cigányság, de az egész társadalom, annak minden egyede, csoportja hasonlóan keresi helyét a társadalmi-gazdasági térben, s igyekszik elfoglalni annak a saját adottságai, képességei szerint megszerezhető legjobb, legelőnyösebb feltételeket kínáló szeletét. Ám a cigányság története különösen markánsan mutatja ezt a harcot, a napjainkig egyre szűkülő lehetőségek keresését – a lehetőségek beszűkülése részben a spontán gazdasági fejlődés, részben a központi hatalom mesterséges szabályrendszere miatt következett be.

A társadalmi-gazdasági térben vizsgáljuk tehát a cigány népesség létezését, lehetőségeit. A társadalmi-gazdasági teret itt most úgy fogjuk fel, mint az egyént, vagy a társadalom egyes csoportjait körülvevő többdimenziós teret. E tér négy fő rendezőeleme - a természet, a társadalom, a gazdaság és az infrastrukturális adottságok - adják annak fő tengelyeit. E fő elemeket azonban szétbonthatjuk számtalan összetevőre, s így, minden tényezőt egy-egy tengelyként felfogva számtalan dimenzió mentén szerveződő bonyolult térstruktúrát, a társadalmi-gazdasági teret kapjuk. (vö. TÓTH J. 1981.) Egy egyén, vagy csoport ezek mentén a tengelyek mentén igyekszik megkeresni azt a minden (vagy legalábbis minél több) tényező szempontjából számára megfelelő helyet ebben a térben, amelyet képességei, adottságai, személyes lehetőségei, illetve a másik oldalról a társadalmi elvárások, feltételek alapján el tud foglalni.

Az előzőekben vázolt eszmefuttatás szemléletében rokonítható a XIX. század végi szociológiai vizsgálatok ún. "chicagói iskolájának" megközelítésével, amelynek kutatói (Park, Burgess, McKenzie ...) szerint a tér szerkezete, fizikai struktúrája, az élet tárgyi feltételei meghatározó erővel bírnak az emberi csoportok társadalmi helyzetére, viselkedésére nézve. A földrajzi tér különböző helyei, települései, vagy egyes települések eltérő részei más-más adottságokat, lehetőségeket kínálnak az ott élő embercsoportoknak. Az egyes csoportok, egyének adottságai (demográfiai állapot, iskolázottság, kulturális helyzet, munkaerőpiaci adottságok, gazdasági-szociális helyzet, társadalmi réteghelyzet, stb.) is eltérőek. Ennek köszönhető, hogy bizonyos társadalmi csoportok, rétegek kedvezőbb adottságokkal rendelkező tértípusokat foglalnak el, míg más csoportok kedvezőtlenebb feltételeket kínáló területekre szorulnak, koncentrálnak a térbeli mozgásfolyamatok révén. S kialakul a heterogén, sokszínű térszerkezet. E felfogást humánökológiának nevezték el, hiszen a biológia egyik ágának, az élőlények és környezetük viszonyát vizsgáló ökológiának az analógiájára épült, annak szemléletét és kategóriáit alkalmazták az emberi társadalomra. (vö: FARKAS P. 1999; ANDORKA R. 1991.) Ahogy az élőlények viselkedését befolyásolják a környezeti tényezők, ahogy az egyes természeti adottságok miatt kialakul a különböző igényű fajok mozaikszerű térbeli elrendeződése a természetben, úgy határozza meg a természeti és mesterséges környezet együttesen az emberi viselkedést, emberi kapcsolatokat, a társadalmi szerveződés formáit, elrendeződését.

A társadalmi-gazdasági tér hasonlítható így a természeti térhez. A természeti környezetben egy egyed, egy populáció a környezeti tényezők nagyszámú elemeiből felépülő, tulajdonképpen n számú ökológiai tényező által meghatározott sokdimenziós hipertérben létezik. Ennek minden egyes tengelye, minden ökológiai faktor (éghajlati adottságok – hőmérséklet, víz, fény, szélviszonyok; talajadottságok, élelem és természetes ellenségek, ...) behatárolja az adott tényező szempontjából az életben maradás felső és alsó korlátait. Ezen ökológiai térben elfoglalt helye a populációnak az ún. fundamentális niche. A niche tehát az ökológiai térnek az a része, amelyet egy populáció a jelenlétével kitölt. (FEKETE G. 1981) A számtalan környezeti tényező bonyolult rendszerében az a terület, amelyet az adott faj biológiai adottságai miatt el tud foglalni, amely feltételekhez adaptálódott, alkalmazkodott. Nem egy földrajzi helyről van tehát szó, sokkal inkább egy képzeletbeli sokdimenziós tér egy szegmenséről, fülkéről, az

ökológiai niche-ről. S az egyes élőlénycsoportok között folytonos küzdelem van a tér ezen helyeiért, a niche-ek megszerzéséért, fenntartásáért.

E biológiai analógia szerint a társadalmi-gazdasági térben az egyes társadalmi csoportok hasonlóképpen próbálják megszerezni, betölteni és megtartani a sokdimenziós tér egy-egy dimenzió által kínált feltételei között kialakuló helyeit, az ún. társadalmi niche-eket. Az erősebb csoportok a "jobb helyeket" is meg tudják szerezni, a gyengébb, kisebb érdekérvényesítő képességgel bírók kiszorulnak onnan. Nem teljesen új e megközelítés a társadalmi vizsgálatok, a cigányság kutatása terén, például hasonlóképpen a niche fogalmat használja Leonardo Piasere is az olaszországi cigányokat elemző tanulmányában (L. PIASERE, 1997).

A niche modell (ld. 1. ábra) ezt a sokdimenziós hiperteret igyekszik felvázolni. Ebben az esetben a társadalmi-gazdasági tér feltételrendszerét képviselő tengelyek a társadalmi lét olyan tényezőit képviselik, amelyek az egyén, vagy társadalmi csoport mindennapi életét, helyzetét, lehetőségeit befolyásolják, meghatározzák. Mik ezek a fontosabb tényezők? A teljesség igénye nélkül: meghatározza az életminőségünket, lehetőségeinket, pozíciónkat, hogy milyen demográfiai helyzetben vagyunk (pl. életkorunk, s ezzel összefüggésben a társadalom korszerkezete – hiszen egy elöregedő társadalomban más például a fiatal generáció helyzete, mint egy fiatalos korösszetételű országban). De fontos, hogy hány gyermekünk van, s hogy alakulnak az aktuális társadalmi elvárások, normák a gyermekvállalással kapcsolatban. Meghatározó lehet az egyén neme, s a társadalom nemi arányainak alakulás, tendenciái – szintén összefüggésben a korszerkezettel, s az egyes korosztályok nemi megoszlásával. A demográfiai tényezőkön kívül nem kevésbé fontos, hogy hol helyezkedünk el a szakképzettség, iskolázottság tekintetében, hogy milyen munkaerőpiaci pozícióval rendelkezünk. Mely társadalmi réteghez, esetleg kisebbségi csoporthoz tartozunk. S nem kisebb a jelentősége az életesélyek, kilátásaink szempontjából a területiségnek sem – az ország mely térségében, régiójában élünk, s azon belül is más adottságokat fog kínálni a településszerkezetben elfoglalt helyünk, hogy egy nagyvárosban, vagy egy aprófaluban kívánjuk-e megvalósítani önmagunkat. E tengelyek mentén haladva, egy-egy tengely mentén elhelyezve a magyar társadalmat és értelmezve a magyarországi cigányság helyét igyekeznek a következő fejezetek bemutatni a cigány népséget és rávilágítani a tengelyek között és a társadalmi-gazdasági térben ugyanúgy meglévő összefüggésekre.

Azt is megpróbálja szemléltetni a niche modell ábrája, hogyha az egyén (vagy csoport) helyzete egy bizonyos tényezőt tekintve megváltozik, hatással lesz ez a többi tengelyen elfoglalt helyre is, s az egyén egész társadalmi státusa megváltozik.

Így működik ez az ökológiai modellben is: ha a természeti környezet egy feltétele megváltozik (éghajlatváltozás), akkor átalakul a feltételrendszer, s a faj, amely eddig egyensúlyban volt környezetével, most kihívások elé néz. Az ökológia szerint háromféle válasz lehetséges, alkalmazkodik a faj, elvándorol és megkeresi azt az új helyet (új niche-t), amely biológiai adottságainak továbbra is megfelel. A harmadik lehetőség, hogy kihal az adott faj.

Ahogy azonban a természeti környezet nem állandó, a társadalmi-gazdasági környezet is folyton változik, átalakul. Vannak lassú, folyamatos fejlődéssel jellemezhető változások és vannak gyors, forradalmi változások, kataklizmák a történelemben.

Ebben a folyamatosan változó hipertérben is különböző válaszlehetőségek léteznek. Biológiai analógiánk mentén tovább haladva: lehetséges az alkalmazkodás (pl. az új kihívásokra válaszul képezük, továbbképezük magunkat, life-long learning), működik a vándorlás, migráció is, hisz mi másért költözne az ember, ha nem azért, hogy a számára elérhető legjobb adottságú helyeken telepedjen le. S bár nem hangzik szépen, de adott a harmadik lehetőség a kihalás is,

hiszen nem egy népcsoport tűnt el a „történelem süllyesztőjében”, ha esetenként nem is szó szerint kihálva, de teljesen beolvadva, asszimilálódva más népcsoportokba.

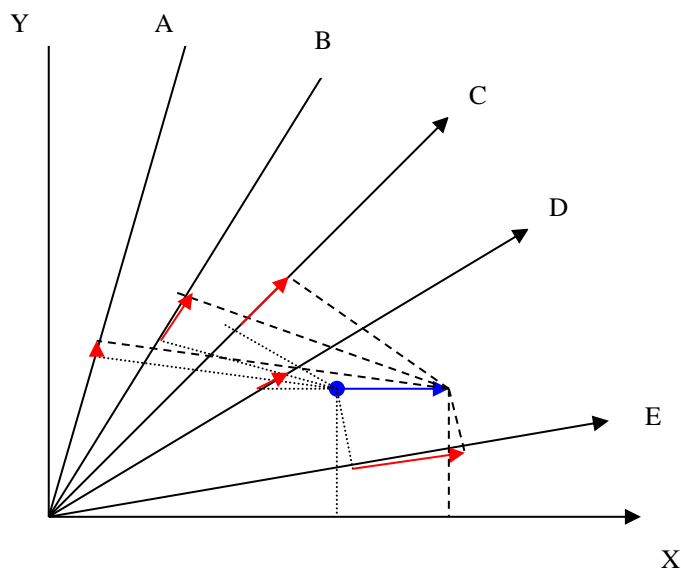
A társadalmi-gazdasági tér összefüggésrendszerét egy konkrét példán bemutatva: Tekintsük a sokdimenziós társadalmi-gazdasági tér X tengelyét az iskolázottsági szint mutatójának! Ha megváltozik az egyén iskolázottsági szintje, az hatással lesz az egész társadalomban elfoglalt helyére, növelni fogja esélyeit az élet más területein is (munkaerő-piaci helyzet, szociális helyzet, házasodási és gyermekvállalási szokások, vagy akár a migrációs hajlandóság növelésével a földrajzi letelepedés terén is stb.).

A fent vázolt összefüggésrendszer tükrében ezért indokolt a felvetés; a cigány népesség mai problémáinak megoldása egy komplex feladatkör, csak az egész tevékenységterv teljes kidolgozásával képzelhető el, figyelembe véve az egyes beavatkozások hatásait a komplex rendszerre, annak többi tengelyére is.

A cigány népesség történetét elemezve kiszoruló tendenciát figyelhetünk meg, a népcsoport státusa a mai magyar társadalomban egyre szűkülő helyet, csökkenő niche-t vetít elénk a modernizálódó világban.

E munka célul tűzte ki maga elé, hogy bemutassa azt a társadalmi-gazdasági teret, amelyben napjainkban a Dél-Dunántúlon, elsősorban Baranya megyében a cigány népesség él. Vizsgálatunkban éppen e sokdimenziós tér legfontosabb tengelyei mentén haladva - demográfia, lakáskörülmények, egészségügyi státus, iskolázottság, szakképzettség, munkaerő-piaci dimenziók, intézményi infrastrukturális háttér ... - vizsgáljuk meg a romák helyzetét, lehetőségeit, az esetleges továbblépés módjait.

A modell nem több, mint eszköz az összefüggések szemléltetésére, csupán a dolgozat tartalmi ívének, gondolatmenetének keretét szolgál.

1. ábra: A niche-modell

